

Migracije, prinudne migracije, izbjeglištvo: građa za konceptualizaciju

SILVA MEŽNARIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

E-mail: meznaric@x400.srce.hr

UDK: 314.7:325.2

342.7

Prethodno priopćenje

Primljeno: 27. travnja 1995.

Konceptualni aparat za proučavanje izbjeglištva i prognaništva u sociologiji nije (još) utemeljen u teoriji, a niti operacionaliziran na zadovoljavajućoj razini; otuda proizlaze i nedoumice u osnovnom opisu populacije. Autorica smatra da tipovi izbjegličke populacije kao što su prinudni migranti spajaju dva inače vrlo različita konceptualna područja (izbjeglištva i migracija) i otežavaju operacionalizaciju. Predlaže se stoga njihovo razlikovanje u teoriji, konceptualizaciji i operacionalizaciji. Predlaže se, također, i uvođenje konceptualnog područja ljudskih prava u izbjegličke studije; na taj bi se način plodonosno diferenciralo odgovarajuće polje tumačenja te jasnije naznačile razlike između migracijskih i izbjegličkih tokova.

Ključne riječi: IZBJEGLIŠTVO, PROGNAŠTVO, LJUDSKA PRAVA, KONCEPTUALIZACIJA, POPULACIJE, MIGRACIJE, MOGUĆNOST IZBORA

Naracija problem. a

Na jednome od sastanaka nevladine udruge¹ prognanika Hrvatske, u travnju 1995. godine, jedan je sudionik započeo svoj nagovor tipičnom, po njemu, pričom gradjanina Hrvatske stasaloga poslije drugoga svjetskog rata: "1941. - djeda mi ubiše četnici. Proglašen je bio žrtvom fašističkog terora. 1971. - otac otišo u Njemačku na rad. Zvali su ga - emigrantom. 1991. - četnici i jugoarmija prognali nas. Ja - označen prognanikom".²

Što razlikuje te sudbine? I bez pozivanja na postojeća sociologijska pojašnjenja, lako ćemo ustvrditi da se tri toposa iskustva u naraciji našeg prognanika razlikuju po takozvanim *root causes* ili uzrocima u korijenu (stvari), a to su: nasilje ili odsutnost nasilja (prijetnje, osujećivanja života i prava) i mogućnost odnosno nemogućnost izbora (emigriranje). Što se osoba koja promišlja te iskustvene topose ima zapitati? Slijedi li uzorak razmišljanja u iskazu prognanika, ponajprije će se upitati zašto je govornik u svom iskazu povezo iskustvo osujećivanja i izbora u trajanju triju generacija? Očito je, ponajprije stoga što u svom iskustvu (prognanika) odčitava iskustvo krajnje osujećenosti - smrti djeda, koji nije imao izbora, te djelomične osujećenosti, emigracije oca - koji je izbor ostati ili otići ipak imao. Sam prognanik izbora gotovo da nema; tu je njegovo iskustvo najbliže djedovom. Pobjegao je, najvjerojatnije, od mogućnosti uništenja života ili, u najboljem slučaju, osujećivanja osnovnih svojih i prava svojih bližnjih. Prostor za "odlučivanje" bio je sužen na puke opcije biti li ne biti - *interveni-rajućih pogodnosti*, barem u njegovom horizontu informiranosti, nije bilo. On je informacije o onome što ga čeka odčitao i/ili neposredno doživio kao prijetnju, nasilje. U tome se, u izboru i odluci, naš prognanik i najviše udaljava od toposa iskustva oca; otac je mogao birati između onog što je doživljavao i odčitavao kao osujećenost i "nećeg boljeg" - stanja koje po informacijama koje je posjedovao označava *odsutnost osujećenosti*, štoviše, stanja u kojem je postojalo niz pogodnosti za boljitak njega (oca) i njegovih bližnjih.

¹ Sastanak Zajednice prognanika Hrvatske, Zagreb, 8. travnja 1995. godine.

² Iskaz prognanika na skupu, naveden po autoričnim zapisima.

³ Ovaj je rad sažetak predavanja: Differences between Migrants and Refugees, koja će autorica održati u ljetnom semestru 1995. godine na York University, Toronto.

Naš je prognanik sebe *uokvirio* u iskustva drugih, kako reče, njemu sličnih; i ne samo to. Smatrao je potrebnim reći kako se njegovo iskustvo ponavlja u obiteljskim povjestima većine tipičnih pripadnika "njegove generacije". Tako je, bez posebne intervencije sociologa, sam sebe i svoje iskustvo prognaništva učinio *modalnim*.

Zanat (istraživanja) i njegove pretpostavke

Na ovoj ćemo točki iskaza (individualnog) iskustva prognaništva napustiti općenitu razinu problema i prijeći na govor *zanata* (sociologije). Ovaj će se rad, naime, pozabaviti upravo time - istraživačkim zanatom sociologa na području izbjeglištva i prognaništva. Primjereno zanatu, pokušat ćemo postaviti pitanja koja prethode SVAKOM *lege artis* izvedenom sociolojskom istraživanju, pa i istraživanju prognaništva i izbjeglištva. Naznačit ćemo tek moguće odgovore na postavljena pitanja i ocrtati probleme koji ostaju otvorenima.⁴

Prethodno je potrebno još nešto napomenuti: posvemašnju novinu problema, koja nas je sve zatekla. Pod novinom i zatečenošću podrazumijevam ne samo dramatičnu trenutačnost izbjegličkog i prognaničkog svakodnevlja; bilo bi gotovo cinično tvrditi kako smo u svakodnevicu zatečeni i mi, netaknuti neposrednim iskustvom proganjanja.⁵ Naša je zatečenost, prije svega, zanatske naravi: ne postoji, naime, istraživačka rutina koja se može imitirati, primijeniti na polju izbjeglištva i prognaništva. Kada kažem: ne postoji, mislim na iskustva međunarodnih profesionalnih krugova. Štoviše, stvar se komplicira i na epistemologijskoj razini. Cilj bi istraživanja (izbjeglištva i prognaništva) morao, naime, biti pronalaženje "zadovoljavajućih objašnjenja svega onog što nam izgleda da zahtijeva (... uzročno...) objašnjenje" (Popper, 1984: 253). Da bismo se domogli tog cilja, potrebno bi bilo raspolagati skupom iskaza za opis stanja stvari koje treba objasniti (stanje, dakle, izbjeglištva i prognaništva u Hrvatskoj, recimo) i koje je "zbiljsko", istinito - *explicandum*, dakle. Na području izbjeglištva i prognaništva s time ne bi trebalo biti problema; to je *zbiljsko* stanje koje nas okružuje. No stvar se pomalo komplicira na drugom koraku, na *explicansu explicanduma*. *Explicans* je predmet našeg traganja (Popper, 1984:253), u pravilu nepoznat, koji mora biti otkriven i kojim ćemo objasniti ono već poznato. Epistemologijski, dakle, u istraživanju izbjeglištva i prognaništva morali bismo se domoći i skupa objašnjavajućih iskaza u užem smislu riječi. Novina problema upravo na tom polju, na polju *explicansa explicanduma* pokazuje svoje zube: područje je potencijalno objašnjavajućih iskaza trivijalno, nediferencirano i neprovjerljivo (posebice neovisno provjerljivo), ukratko - jalovo. S druge strane, prepuno je *ad hoc* pojašnjenja i, što je još gore, cirkularnosti. (U želji da izbjegnemo cirkularnost, istraživanja izbjeglištva i prognaništva zapliću se u objašnjenja koja proizlaze iz onoga što je zapravo valjalo objasniti.⁶)

Nezadovoljstvo takvim, *zanatski* nedopustivim stanjem navelo me na postavljanje sljedećih pitanja: kako detrivijalizirati odnosno kako uspostaviti *explicans* - skup objašnjavajućih iskaza - u istraživanju vruće aktualnosti kao što je izbjeglištvo i prognaništvo? Jedan od mogućih odgovora bio bi: obogatiti ga sadržajem (Popper, 1984:254). Skup objašnjavajućih iskaza neka bude što raznolikiji, raznorodniji. No sve ono što izvedemo iz toga, recimo sadržajno bogatog, skupa moralo bi biti, smatra Popper, neovisno provjerljivo. Kako se

⁴ Ovine se samo dotičemo ali u tekstu ne raspravljamo o etičkoj opravdanosti istraživanja među izbjeglicama, posebice anketiranjem.

⁵ *Cirkularnost* istraživanja pojave kojom smo svi zatečeni nije - ili barem ne u većini slučajeva - posljedica metodologijskog neznanja. Prije će biti posljedica hitnje da se događajno vrijeme poistovjeti s vremenom istraživanja. Opravdanost takve hitnje ostavljamo upitnom.

⁶ Standardizacija govora razmjene informacija provedena je putem Međunarodnog tezaurusa izbjegličkog nazivlja. Tezaurus je unutar projekta HEG-a (Humanitarna ekspertna grupa, Zagreb) preveden i na hrvatski i u pripremi je za tisak (izdavač NSB).

domoći te neovisnosti i provjerljivosti? Univerzalnošću objašnjavačkog iskaza, naravno. A kakav je to iskaz, odnosno kakvi su to iskazi? Prihvatljivi i prihvaćeni, znani, provjerljivi i opovrgljivi?

Daleko smo od toga u ovoj točki razvoja zanata u istraživanju prognaništva i izbjeglištva da bismo zahtijevali ispunjenje svih tih *zanatskih* pretpostavki istraživanja. Neka stoga, za početak, ostanu: kao prvo, nezadovoljstvo postojećim, drugo, izbjegavanje cirkularnosti u objašnjavanju, i treće, obogaćivanje polja mogućih tumačenja novim saznanjima.

Nezadovoljstvo postojećim

Zamislite da započinjete sociološki istraživački projekt o izbjeglištvu i prognaništvu; naručitelj i fondacije traže od vas opis pojave, uzroke i posljedice, pouzdano i validno terensko istraživanje podobno za poopćavanje, provjeravanje postojećih politika pa prema tome i provjeravanje postojećih teorija i, na kraju, preporuke... Obmana bi bila, naravno, ustvrditi da možete udovoljiti svim tim zahtjevima, bez obzira na novac koji vam se nudi. O izbjeglištvu i prognaništvu, naime, ne postoji prethodno teorijsko znanje; o tome nas uvjerava ne samo iscrpno pročešljavanje relevantnih dokumentacijskih centara i knjižnica velikih sveučilišta u svijetu već i dosada najbolji kompendij na području te vrste istraživanja, nezao-bilazna knjiga Aristida Zolberga i suradnika (Zolberg, 1989). Za razliku od migracija, reći će Zolberg, izbjeglički i prognanički tokovi nisu uzrokovani gospodarskim i društvenim silama, neregularni su i nesustavni. Rezultat su građanskih sukoba, naglih promjena režima, arbitrarnih odluka vlada ili međudržavnih ratova te su, stoga, jedinstveni i nepredvidljivi (Zolberg, 1989:V). Čak i ta razina sistematiziranja znanja jest nova i zahtijevala je barem spoznaju o nemogućnosti konstituiranja analitičkih oruđa primjenjivih na neponovljive i mahom katastrofalne događaje - drugim riječima, neprimjerene poznatim zahvatima našega zanata.

Nadalje, tu je i zahtjev za poopćavanjem, pouzdanošću i validnošću instrumentarija istraživanja. Sa stanovišta populacije istraživanja, tome je rijetko moguće udovoljiti te je bolje - i *zanatski* svakako opravdano - tome ne težiti. Poopćavanje zahtijeva reprezentativnost odnosno opredijeljene parametre pri konstrukciji uzoka, pretestirane interne i eksterne validnosti i reliabilnosti instrumentarija, strogu definiciju jedinice analize te konzistentni i dosljedni nacrt istraživanja. Ispunjavanje tih zahtjeva već je po samoj prirodi populacije, koja je flotantna i pod pritiskom države prijema i podrijetla, gotovo nemoguće; stoga je, zasada, gotovo jedino opravdana istraživačka strategija - *studija slučaja*.

Ipak, postoje i razlozi za "zadovoljstvo postojećim": sociološka je profesija, čini mi se, upravo skeptično prilazeći "teoretiziranju" izbjeglištva i prognaništva sebi osvijetlala obraz. Pod samim pritiskom singularnosti, neregularnosti i nepredvidljivosti izbjegličkog događanja, sedamdesetih su godina ustanovljena dva svjetski poznata centra za dokumentiranje i sakupljanje građe o izbjegličkim tokovima u Oxfordu i Yorku (Kanada); iza toga se krije vrijedna spoznaja da je neodgovorno ne pustiti da se događaj poprati ma i trivijalnim objašnjenjima. (Sa sociološkog je stanovišta neodgovorno dopustiti da se socijalna drama odvije bez bilježenja tragova.) Cirkularnost i trivijalnost moći će se kasnije nadomjestiti, no samo ako postoje dostupni i organizirani podaci o događaju. Stoga su istraživači oblikovali data baze, dokumentacijske centre, mreže razmjene i *govor* razmjene informacija na međunarodnoj razini. Tako je izbjeglištvo kao predmet zanatskog interesa ponovilo dosad jedinstveni slučaj u sociologiji, onaj Čikaške škole; pod pritiskom samog događanja, socijalne drame, oblikuju se izvori informacija i standardizira govor njihove razmjene (Ying, 1989).

Kako izbjeći cirkularnost u objašnjavanju izbjeglištva i prognaništva

Što je cirkularno u takvim istraživanjima? Prije svega, objašnjavanje izbjegličkog iskustva njim samim; svakako, taj tip postupka, dozvoljen kao pretest ili žurnalističko istraživanje, često se skriva iza *kvalitativnih* istraživačkih strategija i interpretativnih (fenomenoloških) paradigmi. Propust je, jednostavno, u neprimjerenim nacrtima istraživanja. Materija, koja je po većini svojih značajki zasada podobna za studiju slučaja, gura se na Prokrustovu postelju eksperimenta, ankete ili javnog mnijenja.

Iako se to radi u najboljoj namjeri da bi se obogatio skup objašnjavajućih iskaza, ipak u takvim postupcima valja upozoriti na još jednu pogibelj iz registra zanatske insuficijencije: pogibelj tzv. ekološke zablude (*ecological fallacy*). Prema Robinsonu (Robinson, 1950:351) i Borgatti (Borgatta i Jackson, 1980:7), do ekološke zablude dolazi u fazi interpretacije podataka kada se s razine agregatnih podataka interpretira ponašanje pojedinaca (pogreška česta u demografa) i obratno: kada se s razine pojedinca ili skupine, kao jedinice analize, zaključuje na ponašanje društvenog sustava (pogreška česta u sociologa). Istraživanja migracija zasni- vaju se na prekrivanju konceptualnih skupova demografije, ekonomije i sociologije, pa se logično ponavljaju i pogreške u zaključivanju koje se javljaju u tim skupovima. Takve se pogreške izrazito javljaju u užurbanim istraživanjima dramatskih stanja kao što su *izbjegličke krize*, posebice ondje gdje ne postoje dovoljno razvijene methodske mjere opreza. Svjedoci smo da se nalazi iz posebnih, jedinstvenih i neponovljivih stanja pojedinaca-izbjeglica transponiraju na razinu izbjegličkog iskustva i politike sustava. Kako tome doskočiti? Držeći se *zanata* te upozoravajući praktičare da se njegovi/njezini nalazi ne mogu uzeti "zdravo za gotovo".

Najveće polje tumačenja otvara se ipak konvencionalnim postupkom provjere, uspoređivanjem tuđih s vlastitim iskustvima. Iako je, kao što je već spomenuto, istraživanje izbjeglištva sporadično, nesustavno, izolirano i često "usputno" (Stein, 1986), na osnovi informacija u bazama podataka ipak je moguće sistematizirati usporedljive nalaze. To je nužna osnova konceptualizacije svih budućih socioloških istraživanja izbjeglištva u nas. Tri su konceptualna područja pritom relevantna: migracijsko, izbjegličko i posve novo područje koje nastaje spajanjem izbjeglištva, prognaništva i ljudskih prava.

Prvo, migracijsko, ostavit ćemo po strani; valja tek kazati da pod migracijama podrazumijevamo isključivo moderne populacijske tijekove kao posljedice niza diskretnih individualnih odluka.⁸ Drugo područje - izbjegličko (po nemogućnosti izbora bitno različito od prvoga) - iako nesistematizirano, ipak pokazuje osnovne konture (Stein, 1986; Keller, 1975; Kunz, 1981; Zolberg, 1989). Konceptualno se polje izbjeglištva dijeli na podpolja određena fazama tipičnoga izbjegličkog ciklusa. Najprije dolazi percepcija prijetnje i opasnosti, zatim odluka o bijegu, pa faza bijega i opasnosti, faza nalaženja utočišta, snalaženja u organiziranom ili privatnom smještaju, faza "čekanja", faza repatrijacije - preseljenja - ostanka, te faza prilagodbe i akulturacije.

Za pojedine faze relevantni su sljedeći koncepti:

A. Prijetnja, osjećaj opasnosti

- *push-out*, izbačenost; dijeli se na dva tipa pokreta (dva kinetička tipa; Kunz, 1981) izbjeglica, na anticipatorno i akutno kretanje;

⁷ Kao što je poznato, koncept *ekološke zablude* razvio je još ranih pedesetih godina Robinson (1950) u članku "Ecological correlations and the behaviour of individuals". Robinson drži čestom pogreškom u stanju nedovoljna znanja o nekoj pojavi da se s varijabli jedne razine zaključuje na varijable druge razine. Tako se u sociološkim istraživanjima migracija sa značajki sistema emigracije i imigracije obično zaključivalo na značajke pojedinca migranta i *vice versa*.

⁸ O konceptima, modeliranju i definicijama migracija usp. Clark (1982), Rogers (1977).

B. Bijeg

- prinudni izbor koji nalaže zemlja prvog utočišta: povratak, ostanak ili preseljenje;
- različitost socijalnog zaleđa izbjeglica; različiti *timing* bijega; različitost prinuda koje su dovele do bijega;
- različitost povezanosti sa zemljom podrijetla: identificirane i alijenirane izbjeglice; prvi tip označava izbjeglice koje se usprkos svemu identificiraju s vlastitom nacijom te se žele vratiti;

C. Organizirani i neorganizirani smještaj (kampovi i dr.):

- segregacija, osujećenost privatnosti, proizvodnja *sindroma ovisnosti*; situacija u privatnom smještaju je bitno manje poznata;

D. Repatrijacija, preseljenje, ostanak:

- integracija, kulturne prilagodbe, očekivanja;
- tipičan ciklus prilagodbe: 1. inicijalno razdoblje - prvih nekoliko mjeseci; 2. razdoblje - do kraja druge godine (obilježeno težnjom "da se nešto učini"); 3. razdoblje - između četvrte i pete godine (razdoblje dovršene prilagodbe ali i početne apatije; nade se prenose na drugu generaciju); 4. razdoblje - između pete i desete godine (razdoblje apatije ili "ponovnog početka"; nakon deset godina izbjeglice se ili stabiliziraju u novome, iako nešto nižem, socijalnom statusu ili odustaju);
- stanje D konceptualizira se i operacionalizira kroz tzv. *split screen* pristup; valja stalno imati na umu da se repatrijacija - preseljavanje - ostajanje gotovo posve suprotno interpretiraju u iskustvu izbjeglice odnosno iskustvu vlade, istraživača ili agencije;

E. Asimilacija:

- uloga izbjegličke zajednice ili etničke skupine;
- priroda procesa asimiliranja; napuštanje kulturnog identiteta, uranjanje u društvo prijava;
- koncepti već razvijeni u migracijskim istraživanjima: kulturni pluralizam, *melting pot*, potpuno prihvatanje kulture okoline, diferencijalno prihvatanje kulture okoline, tipovi asimilacije;⁹
- koncept kulturnog šoka, desocijalizacija i resocijalizacija.

Obogaćivanje polja saznanja: ljudska prava i izbjeglištvo

Polje *ljudskih prava* u istraživanje izbjeglištva unosimo ne samo stoga što je njihovo osujećivanje i kršenje na tako drastičan način vidljivo u masovnim razmjerima; razlog uvođenju leži u uvjerenju da se koncepti koje nudi teorija ljudskih prava, pravičnosti i pravde na inovativan i provjerljiv način vežu s već navedenim konceptima izbjegličkih istraživanja.

Prvi je korak u tome čitanje klasične literature prava i pravедnosti¹⁰; drugi je pročišćavanje, adaptiranje i operacionalizacija klasičnih podkonceptata ljudskih prava iz horizonta izbjegličkih istraživanja. Za ovu ćemo priliku dati samo osnovne skupove takvih podkonceptata (Matulović, 1992:116-26).

Izbjglicom se postaje kada su osujećena (ili je time zaprijećeno) generička ljudska prava: pravo na slobodu i na blagostanje. Koje su njihove definicije i sadržaji?

⁹ Zanimljivo je da novija istraživanjima asimilacije izbjeglica obnavljaju interes za klasična djela, poput Eisenstadtove (1954) studije o apsorpciji imigranata u Izraelu te Gordonove (1964) o asimilaciji u sjevernoj Americi.

¹⁰ To je ponajprije klasična literatura poput: Dasgupta (1989), Rawls (1971), te instruktivan i dobro preveden pregled tema i pristupa - Matulović (1992).

Pravo na slobodu "sastoji se u tome da neka osoba kontrolira svoje radnje i da participira u odnosima na osnovi svog neiznuđena izbora ili privole i sa znanjem o relevantnim okolnostima tako da njeno ponašanje nije niti iznuđeno a ni iznuđeno radnjama drugih osoba" (Gewirth, 1992:117). To se pravo krši kada je osoba izložena nasilju, prinudi i laži.

Blagostanje se definira kao "sposobnosti i uvjeti koji su potrebni za djelatništvo" (Gewirth, 1992:116). Djelatništvo pretpostavlja kontrolu osobe nad bitnim preduvjetima aktivnosti, to jest nad osnovnim i pomoćnim dobrima (Gewirth, 1992:116). Pravo se krši kada se ta kontrola osujećuje, to jest kada su osujećeni i zaprijećeni život, fizički integritet i mentalna uravnoteženost osobe.

Koncept A/ Pravo na slobodu

Podkoncepti:

1. (osujećena) osobna autonomija;
2. (osujećena) privatnost.

Koncept B/ Pravo na blagostanje

Podkoncepti:

1. (osujećena) osnovna dobra: život, fizički integritet, mentalna ravnoteža;
2. (osujećena) dobra koja se ne mogu oduzeti: sposobnosti i uvjeti potrebni za održavanje nesmanjene razine zadovoljavanja interesa (sposobnost planiranja budućnosti, znanje o činjenicama relevantnima za planiranje, uporaba vlastitih resursa za zadovoljenje želja);
3. (osujećena) pomoćna dobra; sposobnosti i uvjeti potrebni za povećanje razine zadovoljenja interesa (samopoštovanje, obrazovanje, ne/diskriminacija na osnovi vjere, etniciteta, nacije, rase).

Zamislite ponovo da započinjete projekt o stanju izbjeglištva i prognaništva u Evropi i u nas. Morate intervjuirati na individualnoj razini te sakupiti podatke o stanju izbjeglica na agregatnoj razini. Ne čini li vam se da će već i ovako štura klasifikacija koncepata iz područja ljudskih prava obogatiti skup objašnjavajućih iskaza i približiti cilj da se pronađu zadovoljavajuća objašnjenja? Zamislite također kako bi na tu konceptualnu ponudu reagirao naš prognanik s početka ovog rada. Nagađamo da bi u prvi mah uskliknuo: "Sve se to nama, djedu, ocu i meni, dešavalo."

Ipak, vjerojatno bi nastavio ovako: "Djed je izgubio život, ono najvrednije; otac i ja morali smo otići." Svrsta li pak oca i sebe u ponuđene mu podkoncepte, najvjerojatnije bi zaključio: "Otac je ipak imao mogućnost ostanka, jer mu život i imanje nisu bili neposredno ugroženi. Znao je, naprosto, da je drugdje bolje te je otišao". To "bolje" moglo je uključivati veće samopoštovanje, bolje planiranje budućnosti ili mogućnost čvršćeg oslonca na vlastite snage. Izbor je, dakle, postojao, a moglo se donekle i kontrolirati rezultat vlastitih akcija i odluka. Sin takvog izbora nije imao. Ocijeni li on, kao prognanik, osujećenost svojih i očevih generičkih prava prilikom odlaska - pa i tijekom daljih faza izbjeglištva i prognaništva, odnosno emigracije - na kontinuumu neosujećenost / maksimalna osujećenost, vjerojatno bi se složio da je otac-migrant bio neosujećen (ili barem manje osujećen) od sina-prognanika. U tome je, vjerujem, jedno od mogućih rješenja problema razlikovanja *prinudnosti* od *neprinudnosti*, *iznuđenosti* od *neiznuđenosti*, *dragovoljnosti* od *nedragovoljnosti* odlaska iz prebivališta, to jest migracija od bijega. Nepostojanje izbora prilikom ili prije odlaska tek je posljedica ili u najbolju ruku konkomitanta potpune osujećenosti sloboda (osobne autonomije i privatnosti) i blagostanja (života, fizičkog integriteta, mentalne ravnoteže, sposobnosti planiranja); *sam izbor* jedan je, dakle, od nekoliko kriterija za razlikovanje prinudnosti od neprinudnosti, izbjeglica od migranata. No, uzmemo li ga jedinim kriterijem razlikovanja, ne

obavještava nas dovoljno o značajnim razlikama izbjeglištva na individualnoj razini te pod-populacijama oblikovanim na agregatnoj razini.

Zaključak

Naše je uvjerenje, ponajprije, da postojanje ili odsutnost *osujećenosti* generičkih prava pojedinca prije odlaska iz kraja podrijetla jasno razlikuje dvije populacije: (e)migranate i izbjeglice/prognanike. (Kriterij *stupanj osujećenosti* uključuje mogućnost izbora, pa izbor otpada kao posebnii kriterij razlikovanja dviju populacija.) Drugo, unutar ovoga koncepta mjesto dobivaju migranti ili izbjeglice koji su, zbog nejasnih kriterija razlikovanja, ostajali zagubljeni u konceptualnim sivim zonama i "stvarali pometnju"; to je bio slučaj s prisilnim ili iznuđenim migracijama, akutnim ili anticipirajućim izbjeglištvom i sl. Treće, prijetnja generičkim pravima može se brzo i bez teškoća prepoznati: ona je pravi "root cause", jer reže ljudsko biće u korijenu. Najčešće je neočekivana i brutalna; većina će izbjeglica izjaviti da su "pobjegli u posljednji čas", s "onim što je bilo pri ruci". *Minimalna logistika* proizlazi, dakle, iz čvrstog vjerovanja kako do najgorega ipak neće doći. Da su imali izbora, ne bi ni bili otišli.¹¹ Ta okolnost, zajednička najvećem dijelu današnjih prognanika i izbjeglica, dijeli ih od klasičnih migranata i u ishodištu i u većini faza koje slijede. Četvrto, istraživanja izbjegličkih iskustava od početka pedesetih godina do danas pokazuju da pojašnjavajuća moć *ishodišnog* izbjegličkog iskustva ne jenjava. Ona samo poprima različite biheavioralne oblike. Migrantska i izbjeglička iskustva u nekim instancijama osujećenosti i fazama prilagođavanja vjerojatno konvergiraju, no istraživač ne bi smio previdjeti odlučujuću početnu razliku.

Predlažemo stoga da se iz istraživačkog rječnika izluči nejasan koncept *prisilnih ili prinudnih migracija*. Pri tome, konceptualiziranje prinudnosti valja usmjeriti ondje gdje se javlja, pri izbjeglištvu i prognaništvu. Unutar tako odijeljenih polja - **migracija** i **izbjeglištva/prognaništva** - valja razvijati svakome pojedinačno primjerene koncepte istraživanja. Zašto, uostalom, ne slijediti praktičnu svijest prognanika koji izjavljuje: "Otac mi je bio emigrant, a ja sam prognanik".

LITERATURA

- Borgatta, E. & Jackson, D. (1980) **Aggregate Data: Analysis and Interpretation**. London: Sage.
- Brown, C. (1992) **Voluntary and Involuntary repatriation of Refugees and Asylum Seekers: A European Perspective**. Geneva: Henry-Dunant Institute.
- Clark, W.A. (1982) **Recent Research on Migration and Mobility: A Review and Interpretation**. Elmsford: Pergamon.
- Cooper, D. (1994) A State of our Art: A Report on the Fourth International Research and Advisory Panel Meeting. **Journal of Refugee Studies** 7(1):1-17.
- Dasgupta, P. (1989) **Well-Being: Foundations, and the Extent of Its Realization in Poor Countries**. Helsinki: WIDER.
- European Council on Refugees and Exiles (1994) **A European Refugee Policy in the Light of Established Principles**. Bruxelles: ECRE.
- Gewirth, A. (1992) Osnova i sadržaj ljudskih prava, u M. Matulović (ur.) **Ljudska prava**. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 105-125.
- Hathaway, J. (1991) **The Law of Refugee Status**. Toronto: Butterworths.
- Kunz, E.F. (1973) The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement. **International Migration Review** 7.

¹¹ Istraživanje navedeno u Steina (1986:10); kako navodi Liu, čak 75 posto vijetnamskih izbjeglica odlučivalo se na bijeg samo dva dana ili tek dva sata prije odlaska - unatoč zaprekama i udaljenostima s kojima su morali računati.

- Kunz, E.F. (1981) Exile and Resettlement: Refugee Theory. **International Migration Review** 15.
- Liu, W.T. (1979) **Transition to nowhere: Vietnamese refugees in America**. Nashville: Charter House.
- Matulović, M. (ur.) **Ljudska prava**. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Mesić, M. (1992) **Osjetljivi i ljuți ljudi**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Popper, K. (1984) Cilj nauke, u N. Sesardić (ur.) **Filozofija nauke**. Beograd: Nolit, 253-265.
- Ramakers, J. (1994) **Migration Theory, Legal Procedures and Reception Policies: Countermeasures to "Abuse" of Asylum**. Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Rawls, J. (1971) **A Theory of Justice**. Cambridge: The Belknap Press.
- Robinson, W.S. (1950) Ecological correlations and the behaviour of individuals. **American Sociological Review** 15:351-356.
- Rogers, A. (1977) **Migration, Urbanization, Resources, and Development**. Laxenburg: IIASA.
- Stein, B. (1981) The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study. **International Migration Review** 15(1):320-331.
- Stein, B. (1986) The Experience of Being a Refugee: Insights from the Research Literature, in C. Williams & Westermeyer, J. (eds.) **Refugee Mental Health in Resettlement Countries**. Washington D.C.: Hemisphere Publishing Corporation, 5-22.
- Zolberg, A., Suhrke, A., Aguayo, S. (1989) **Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World**. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Yin, R. (1989) **Case Study Research**. London: Sage.

MIGRATION, FORCED MIGRATION, REFUGEES: TOWARDS CONCEPTUALIZATION

SILVA MEŽNARIĆ

Institute for Migrations and Nationalities, Zagreb

Sociological studies of refugees and migratory movements more often than not confound two otherwise very different "facts of life" and explanatory schemes: those of migration and refugee flows. Starting from the viewpoint that a "migrant" has a choice to move (or not to move) while a "refugee" or "displacee" has none, the author argues that such incipiently different processes and life horizons should be kept apart further on in modelling and conceptualizing sociological research. She also introduces generic human rights scheme as a fertile approach for further differentiation between migrants and refugees.